

Saga mo rawata na i naki ni nomu toki mai ki Niu Siladi

***Nai vakasala kei nai
tukutuku e so***
*– Era sa toqai tu ena
vakatakilakila e so me vaka
era tiko oqo e ra nai vakasala
kei nai tukutuku bibi e so ena
veiwasewase ni ivola oqo.*

I VAKASALA

Tukutuku ni Veitaratara

ISBN 978-0-947497-20-0 (print)
ISBN 978-0-947497-19-4 (online)

Na veika e lewena

E kidavaki iko ko Niu Siladi	1
E rawarawa beka na la'ki vakaitikotiko e na dua na vanua vou?	3
E vei na vanua au rawa ni kere veivuke kina me baleti au kei na noqu vuvale, e na i vakarau ni bula vou keitou na mai sotava e Niu Siladi?	5
Nai tukutuku me vukei iko mo tikodei	6
Na nomu mai tara cake na nomu bula e Niu Siladi	7
Me yavu ni nomu bula na cakacaka	8
E sega ni tamata kece era dau cakacaka me vakataki ira na kai Niusiladi	10
E vaka evei beka na noqu vosa Vakavavalagi?	12

E kidavaki iko ko Niu Siladi

E dua na ikalawa levu na toki ki vanua tani. E vinakata na Tabana ni Curu Vanua e Niu Siladi me taucoko na nomu bula vou e Niu Siladi.

E tabaki e na ivola tukutuku oqo na ivakamacala yaga me baleta na bula kei na cakacaka e Niu Siladi.

la, ni bera ni ko biuta mai na nomu vanua e na Pasifika, nanuma mo kauta tiko mai ki Niu Siladi na veika vakaivola bibi me baleti iko kei na nomu vuvale.

✔ OQO NA VEIKA VAKAIVOLA MO KAUTA TIKO MAI

- Na nomu pasipote kei nai vola tara ni curu vanua e Niu Siladi
- Tikite ni waqavuka (me tautau-vata na yaca e tiko e na tikite kei na yaca e na pasipote)
- Vola ni Biu Vanua (e na soli e rara ni waqavuka)
- Na i lavo me rauta na nomu bula e Niu Siladi ni bera na i matai ni nomu veisaumi
- Na vei naba ni talevoni ni veitaratara ki nomu vanua ka vaka kina e Niu Siladi
- Vola ni sucu
- Sitivikiti ni veika ko rawata vakavuli
- Laiseni ni draiva (kevaka ko draiva)
- Vola ni itukutuku ni nomu cakacaka mai vua na itaukei ni nomu cakacaka
- Vola ni veidinadinati vakacacaka (me tiko e dua kevaka ko mai cakacaka e Niu Siladi)
- Nai vola ni Yaco Mai Ki Niu Siladi kei na fomu ni Vakadinadina ni Kasitaba e Niu Siladi (E rau na soli vei iko ena loma ni waqavuka)

Me ra kua ni lavetaki mai ena imatai ni ivola e tabaki tu kina na veikavakaivola taucoko. Kevaka era sega ni tabaki tu e na vosa vakavavalagi na veika vakaivola, e dodonu me vakadinadinataki na kena i vakadewa.

Mo ni nanuma vinaka sara tiko na ka oqo - e levu sara na veika eso tale e vinakati me ia kina na vakavakarautaki ni veika vakaivola. E na duidui sara na ivakarau ni bula e Niu Siladi.

Niko sa yaco mai, nanuma tiko mo veitaratara kei na nomu boso vou ni ratou na waraka tiko na vanua ni nomu cakacaka vou mo veitaratara yani kei iratou.

Ko gadreva e so tale nai tukutuku?

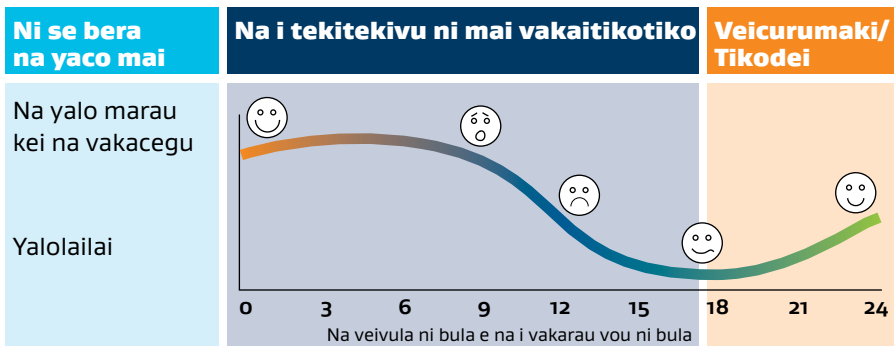
Qirita na 0508 558 855 (kerea na Language Line mo vosa vua e dua ena nomu vosa) taleva na www.newzealandnow.govt.nz, se vakau email ki na newmigrantinfo@mbie.govt.nz

Ena vuku ni vei qaravi ena vanua ko vakaitikotiko kina kei na vanua ni soli tukutuku e so mo raica na www.newzealandnow.govt.nz/local

E rawarawa beka na la'ki vakaitikotiko e na dua na vanua vou?

Ko ira kece na curu vanua era dau lako curuma na veitutu e so nira vakamatautaki tiko ena nodra bula vou ena nodrabula vou ena dua na vanua vou era vulagi kina.

E rawa ni taura e rua na yabaki mera qai vakila nira sa tiko dei.

- ☺ Ni sa yaco mai ki Niusiladi, e na tuburi iko na reki kei na marau. E na vouka duidui na veika taucoko ko sotava. Ia, e **TALEITAKI!**
- 😐 Ko na sotava beka e so na ka ko sega ni namaka ka na vakavuna na nomu nuiqawaqawa. E sega ni rawarawa na bula e na dua na vanua tani me vaka beka na ka ko a nanuma.
- ☹ E na rawa ni vakavuna mo **YALOLAILAI** ka dau vakananu vakalevu ki vanua.
- ☺ Oqo na gauna mo **TU DOUDOU** kina mo sotava na veika e boleli iko kina na nomu vanua vou. Qara na veitokoni me vukei iko mo rawata na veika ko nakita.
- ☺ E na qai rawarawa kina na nomu **CIQOMA** na i vakarau ni bula eke.

Me ra kua ni lavetaki mai na i matai ni i vola e tabaki na veika vakaivola taucoko, me ra kena i matai. Kevaka era sega ni tabaki tu e na vosa Vakavavalagi na veika vakaivola, e dodonu me vakadinadinataki na kena i vakadewa.

I VAKASALA

- › Veitalanoa kei ira na wekamu kei ira na kai Pasivika tale e so ena vuku ni tosotoso ki na tiko tudei ka vakaraitaki tiko ena tabana e 2.

**“E na so na gauna, e dau
bolea na bula e na vanua vou na
veika lalai sara. Au nanuma tiko
ni’u a sega ni kila me’u butu
vakacava e na i kabakaba yavala e
na i matai ni gauna au yaco mai
kina e na rara ni waqavuka.”**

I VAKASALA

- › Tukuna vei ira na nomu i tokani vakacakacaka na ka e tu e lomamu. E na rawa ni vukei iko.

I VAKASALA

- › Vakataroga na mataqali veitokoni e tu ka rawa ni vukea na nomu mai vakaitikotiko e Niu Siladi.

Ko gadreva e so tale nai tukutuku?

Qirita na 0508 558 855 (kerea na Language Line mo vosa vua e dua ena nomu vosa) taleva na www.newzealandnow.govt.nz, se vakau email ki na newmigrantinfo@mbie.govt.nz

Ena vuku ni veiqravi ena vanua ko vakaitikotiko kina kei na vanua ni soli tukutuku e so mo raica na www.newzealandnow.govt.nz/local

E vei na vanua au rawa ni kere veivuke kina me baleti au kei na noqu vuvale, e na i vakarau ni bula vou keitou na mai sotava e Niu Siladi?

“Sa tiko na veiqaravi mera tokoni kina na curuvania vou me vakataki keda, lako ki na vanua ni tukutuku vakalivaliva na www.newzealandnow.govt.nz – e i dusidusi ki na bula kei na cakacaka e Niu Siladi ka vukei iko mo kunea na veivuke mo tikodei rawa kina ena vanua ko tikotiko kina.”

Nai tukutuku me vukei iko mo tikodei

Na Tabana ni Curuvanua e Niu Sladi e dau solia vei ira na curuvanua vou nai tukutuku dodonu e so me baleta na vei qaravi e so ena vanua ko vakaitikotiko kina ka na rawa ni vukei iko mo tiko dei e Niu Siladi. Ko sa rawa ni vakayagataki ira na vei qaravi oqo mo kunea kina nai tukutuku me vaka na vanua mo na kunea kina e dua na vuniwai, na koronvuli me baleti ratou na luvemu, kei na soqosoqo ni qito kei na veisoqosoqo e so ena vanua ko vakaitikotiko kina ka ko na rawa ni lewena kei iratou na nomu matavuvale.

E va tiko na sala ko na kunea kina nai tukutuku oqo:

- › Taleva na **www.newzealandnow.govt.nz**
- › Qirita na **0508 558 855** ka taroga na nomu veitaro e so me baleta na tikodei (ko sa rawa ni kerea na Language Line mo vosa vua e dua ena nomu vosa)
- › Vakauta nomu taro ki na **newmigrantinfo@mbie.govt.nz**
- › Taleva e dua na Valenivolavola ni Solivakasala Vei Ira Na Lewenivanua (Citizens Advice Bureau (CAB)) ena loma ni 30 na vanua. Taleva na: **newzealandnow.govt.nz/local**

Na nomu mai tara cake na nomu bula e Niu Siladi

Ni tara e dua na vale, na ka e bibi taudua sa i koya na kena vakaukauwatak vinaka na kena yavu.

Fale Pasifika, lunivesiti e Okaladi

E bibi sara tale ga na kena vakaukauwataki na yavu ni bula vou ko na mai bulataka ni ko sa toki mai ki Niu Siladi.

E yavu ni nomu bula na cakacaka. E na solia vei iko na kemu isau mai na nomu cakacaka, na ilava mo tara cake kina na nomu bula eke ka na vukea tale ga. E yavu ni nomu taqomaki kei na nomu dodonu vakacakacaka na ivola ni veidinadinati ko drau sainitaka vata kei na nomu boso ni cakacaka.

E bibi na nodra veitokoni na lewe ni Pasifika e na nomu vanua vou oqo. Ia, e tu tale ga na veitokoni ni matanitu ko Niu Siladi. Taleva na www.newzealandnow.govt.nz se qirita na **0508 558 855** mo vakatataro kina. Ko sa rawa ni lako ki na CAB ena vanua ko vakaitikotiko kina mo kere veivuke ena vuku ni nomu vakatataro – tovolea mo kunea na valenivolavola voleka duadua ena newzealandnow.govt.nz/local.

Me yavu ni nomu bula na cakacaka

Ia e sega ni rawarawa na cakacaka e na dua na vanua vou. Oqo e so na ivakasala mai vei ira na lewe ni Pasifika era a toki tale ga mai.

“A tukuni vei au me’u cakava na cakacaka ka ra sega ni dau cakava na marama mai na noqu vanua. Ia au tovolea kau cakacaka vakaukauwa. Sa taleitaki au na noqu taukei ni cakacaka, ni oti vakalailai au sa yacova sara nai tutu vakamanidia.”

**“Au galu voli
ga kau sega ni dau vosa
vakalevu ena noqu vanua ni
cakacaka, ia e vakauqeti au
vakalevu na noqu taukei ni
cakacaka - kau raica ni sa ka bibi
me ratou kila na noqu icaba
vakacakacaka na noqu
vakasama.”**

**“Ko iratou na noqu icaba
vakacakacaka e ratou dau sota vata
ni suka na cakacaka me ratou gunu
vata se qito. Au mani nakita meu
tomani ratou kau sotava kina e
lewelevu sara na noqu itokani.
Au vulica tale ga kina e levu sara
na ka me baleta na bula
e Niu Siladi.”**

Ko gadreva e so tale nai tukutuku?

**Qirita na 0508 558 855 (kerea na Language Line
mo vosa vua e dua ena nomu vosa) taleva na
www.newzealandnow.govt.nz, se vakau email
ki na newmigrantinfo@mbie.govt.nz**

**Ena vuku ni veiqaravi ena vanua ko vakaitikotiko
kina kei na vanua ni soli tukutuku e so mo raica na
www.newzealandnow.govt.nz/local**

E sega ni tamata kece era dau cakacaka me vakataki ira na kai Niu Siladi

E duidui na i vakarau ni cakacaka ni tamata yadua. Mo na vakamatautaki iko e na i vakarau ni nodra cakacaka na lewei Niu Siladi. Ko na rairai cakacaka vata tale ga kei ira mai na veivanua tani. Ia me liu taumada na nomu vakasamataka na i vakarau ni nomu cakacaka.

Au na sega ni veirai yaloka ni mata kei na noqu boso me i vakaraitaki ni noqu rokovi koya.

Au nanuma ni sega ni i vakarau vinaka na vakatarogi koya na boso.

Au vinakata me matata vakavinaka vei au na ka me'u cakava ka dei vakavinaka tu na noqu cakacaka. Au na cakacaka vakaukauwa ka tokoni koya na i taukei ni noqu cakacaka.

Au vinakata me'u kila se ko cei na i liuliu ni cakacaka kei koya na boso levu. Au sega ni dau kacivi ira era qase cake vei au se liu toka vei au vakacakacaka e na i matai ni yacadra.

Au sega ni dau vosa e na gauna ni bose, vakavo ga ke'u kerei me'u vosa.

Au dau taro sara ga vakadodonu baleta ni'u vinakata me donu vinaka na ka e caka se veivosakitaki.

Au vinakata me'u kacivi ira na noqu itokani ena imatai ni yacadra. Au namaka me tarogi na noqu nanuma ka caka na ka me vinaka raraba.

Au vinakata me vakamatatataki na lawa ni cakacaka ka'u na vakamuraia vakavinaka ka cakava na ka e dodonu me'u cakava. Au sega ni taleitaka me yaco e so na ka e sega ni namaki.

Au sega ni vinakata me dau tukunivei au e na veigauna na ka me'u cakava.

Na gauna au dau vosa kina au dau vakayagataka e so na vosa e sega soti ni dau veiganiti, ia au sa dau vakatura e so na ka e sega ni kerei vei au.

E na rairai vaka koto beka ogo na i walewale ni veika e na tukuna e dua na lewei Niu Siladi.

E vakaevei beka na noqu vosa Vakavavalagi?

Na vakarorogo

E dau totolo sara na nodra vosa Vakavavalagi na lewei Niu Siladi (Kiwis). Era dau vakayagataka vakawasoma na mataqali vosa era kila taucoko tu na kena i balebale me vaka na 'kauta mai e dua na veleti', 'na i vakamikamica ni keke', 'baraca'('bro'), 'kamikamica me vaka na' kei na 'vinaka vaka na koula'.

Kerei ira me ra vosa vakamalua ka vakamacalataka na vosa era cavuta ko sega ni kila na kena i balebale. Ko na raica ni na rawarawa sara na nomu kila na veika era tukuna tiko.

Na vosa

Kua ni maduataka na vosa Vakavavalagi. Era dau via veivuke na lewei Niu Siladi. Ni se qai tekivu, e na via dredre toka vei ira na nomu i tokani vou vakacakacaka, me ra kila vinaka na ka ko tukuna tiko. Era dau vosa Vakavavalagi toka ga e ra ko ira na lewe ni Pasifika, ia e na veivuke vakalevu sara kevaka me rogo levu cake na domomu ni ko vosa, ka cegu vakabalavu cake e na veiwasewase ni ka ko tukuna tiko.

Na kena kilai vinaka sara na vosa Vakavavalagi

E na vinaka cake sara na nomu vosa Vakavavalagi kevaka ko vulica ka dau vakatovototaka. Kevaka ko sega ni yalodei e na nomu vosa Vakavavalagi, dau wili vola, niusiveva, i vola ka levu kina na i taba, dau veitalanoa vakawasoma kei ira na nomu i tokani vakacakacaka, se la'ki vuli vosa Vakavavalagi e na vanua ko vakaitikotiko kina. Tukuna vua na i taukei ni nomu cakacaka kevaka ko gadreva mo vukei e na nomu vosa Vakavavalagi, se veitaratara kei na CAB ena vanua ko vakaitikotiko kina me baleta nai tukutuku ni vuli e so ka voleka vei iko.

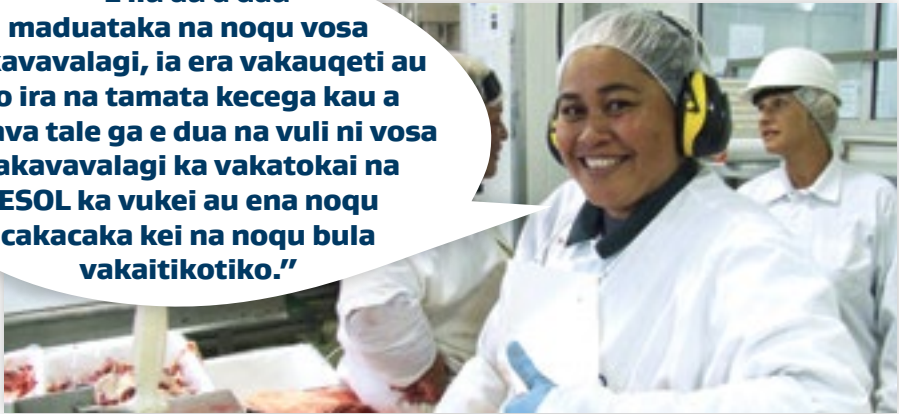

Na tabana ka yacana na English Language Partners (ELP), e veiqaravi e Niu Siladi raraba e na kena vakarautaki na porokaramu Vakavavalagi me baleti ira vakatabakidua era sa mai vakaitikotiko tudei e Niu Siladi. E so na porokaramu oqo e sega ni saumi. Na nodratou porokaramu ni vosa Vakavavalagi me baleti ira vakatabakidua era cakacaka tiko, e vukei ira vakalevu e na vosa Vakavavalagi ka dau vakayagataki e na vanua ni cakacaka. E sega ni saumi – ia ko na rawa ga ni curu e na porokaramu oqo kevaka ko cakacaka e na gauna taucko se cakacaka vakagauna ga. www.englishlanguage.org.nz

I VAKASALA

- › Vaqara na veisala e so mo rawa ni vosa kina Vakavavalagi e na vanua ni cakacaka kei na taudaku ni vanua ni cakacaka. Na levu ga ni nomu vosataka na vosa Vakavavalagi, na kena rawarawa vei ira na tani me ra kila na veika ko tukuna.

“E liu au a dau maduataka na noqu vosa vakavavalagi, ia era vakauqeti au ko ira na tamata kecega kau a cakava tale ga e dua na vuli ni vosa vakavavalagi ka vakatokai na ESOL ka vukei au ena noqu cakacaka kei na noqu bula vakaitikotiko.”

I VAKASALA

- › Ena gauna mada ga ko yalomadua kina, mo yaloqaqa ka tukuna, “Excuse me – can you help me?” (O au saka – koni rawa beka ni vukei au). Era lewe levu na Kiwi (kai Niu Siladi) era na marautaka mera veivuke, ia era nanuma ni tovo vinaka mera waraka me kerei taumada na nodra veivuke.

